

**ТЕОРЕТИКО-ДИСКУРСИВНІ ЗАСАДИ СУЧАСНОЇ ЛІНГВІСТИКИ:
АКТУАЛЬНІ НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВИ**

У статті подано візію сучасного українського мовознавчого дискурсу як антропоцентрично зумовленої лінгвокомунікативної практики, у межах якої здійснюється різнорівневе пізнання мови в її структурі, семантиці, функціонуванні. Схарактеризовано актуальні напрями лінгвістичних досліджень як сукупність вербалізованих дослідницьких дій відповідно до обраних підходів, теоретичних концепцій та методологій.

Ключові слова: *український мовознавчий дискурс, мова, мовлення, напрям дослідження.*

The article presents a vision of modern Ukrainian linguistic discourse as an anthropocentrically predetermined lingual communicative practice, within which multilevel language cognition in its structure, semantics, functioning is carried out. Modern trends in linguistic research have been characterized as a set of verbalized actions regarding selected approaches, theoretical concepts and methods.

Key words: *Ukrainian linguistic discourse, language, speech, trends in research.*

Становлення української лінгвістики пов'язане з еволюцією наукової думки в Україні загалом. Формування українського мовознавства як галузі наукового опису мовних явищ почалося з появою перших граматик (XVI – XVIII ст.), що засвідчило зростання інтересу до розширення меж ужитку української мови й зацікавленості в практичному оволодінні мовою. Перші наукові роздуми щодо походження й буття української мови з'явилися як частина загальних філософських осмислень феномена мови.

Лінгвістичні пошуки початку ХХІ століття акцентують слово в контексті діяльності людини як мовної особистості, що володіє комунікативною компетентністю й здатна до здійснення всебічної мовної та мовленнєвої діяльності. У сучасних мовознавчих дослідженнях особливу увагу науковців привертає дискурс як когнітивно-комунікативна практика. У полі дослідження потрапляють різні дискурси (лінгвістичний, педагогічний, публіцистичний, художній та ін.); особливої уваги набуває вивчення інтра- та екстралінгвальних чинників, які впливають на творення, функціонування та сприймання текстів, що є продуктом дискурсу.

Теоретичне осмислення походження й етапів розвитку української мови, вивчення й опис її фонетичного, лексико-фразеологічного, словотвірного, морфологічного, синтаксичного, стилістичного рівнів, здійснені науковцями впродовж становлення вітчизняного мовознавства, склали підґрунтя для нового циклу в динаміці лінгвістичних учень. Ідеї антропоцентричності у дослідженні мови, висунуті В. Гумбольдтом та О.О. Потебнею, втілилися наприкінці ХХ ст. у формуванні антропоцентричної наукової парадигми – методологічного принципу наукових досліджень, згідно з яким «людина розглядається як центр і найвища мета світобудови» [4, с. 32]. Ця засаднича настанова зумовила появу нових лінгвістичних теорій, серед яких найбільш дискурсивним виявилось вчення про концептуальну і мовну картини світу. На думку Л.А. Лисиченко, концептуальну картину світу можна визначити як універсальну, пов'язану з усім континуумом знань про світ, а мовна картина є засобом експлікації цих знань. Обидві картини світу є лише відображенням у взаємопов'язаних формах (пізнавальна діяльність і мова) об'єктивної реальності [3, с. 129-144].

Актуалізація понять концептуальної й мовної картин світу найбільшого вияву набула в когнітивній лінгвістиці та лінгвоконцептології, науковим предметом яких є роль мови в процесі пізнавальної діяльності людини. Розрізнення цих лінгвістичних галузей полягає в тому, що *когнітивна лінгвістика* «вивчає мову як засіб отримання, зберігання, обробки, переробки

й використання знань та спрямована на дослідження способів концептуалізації й категоризації певною мовою світу дійсності та внутрішнього рефлексивного досвіду» [5, с. 365], а метою *лінгвоконцептології* став опис концептів і мовних засобів їхньої репрезентації [5, с. 403].

На теренах української лінгвістики ця парадигма стала провідною для розвідок К.Ю. Голобородька, В.В. Жайворонка, В.Л. Іващенко, В.І. Кононенка, Ю.С. Лазебника, Л.А. Лисиченко, О.П. Левченко, О.О. Селіванової, Л.І. Шевченко та ін., які екстраполюють когнітивні підходи в царину семасіології, ономасіології, термінології, фразеології, лінгвопоетики. Загалом можемо говорити про помітну інтелектуалізацію мовознавчого дискурсу, прагнення науковців здійснити різнорівневий аналіз мови як структури й системи, спираючись на численні теорії щодо онтологічної сутності мови як засобу пізнання дійсності, а також вивчення й опис функціональних можливостей мови. Як слушно зазначає Л.І. Шевченко, «актуальність і перспективність наукового пошуку співвіднесена насамперед із функціями мовних одиниць, їх системними характеристиками, текстовими рівнями, комунікативними закономірностями» [6, с. 155].

У річищі функціональної парадигми в українському мовознавстві працюють Ф.С. Бацевич, І.Р. Вихованець, А.П. Загнітко, М.І. Голянич, К.Г. Городенська, Н.В. Гуйванюк, С.Я. Єрмоленко, В.С. Калашник, Т.А. Космеда, М.П. Кочерган, Л.А. Лисиченко, О.О. Маленко, Л.І. Мацько, А.К. Мойсієнко, М.І. Степаненко, О.О. Тараненко, В.А. Чабаненко та ін. Функціональний погляд на мову «мотивує фактологічно теоретичний постулат про діалектичну взаємозалежність мови й мислення, що /.../ реально є об'єктом різноаспектного моделювання в інших галузях наукового знання, передусім філософії, психології тощо» [6, с. 156]. При цьому функції мови можуть розглядатися як певні лінгвістичні абстракції, що виявляють й актуалізують сутність, призначення й реальне життя мови в соціумі, репрезентують глибинну природу мови. [6, с. 156].

Однією з базових функцій мови є комунікативна, що характеризується найбільшою суспільною вагою. Вивчення мови як комунікативної діяльності є цариною комунікативної лінгвістики – мовознавчої дисципліни нового типу, що з метою дослідження власного об'єкта інтегрує різні галузі лінгвістики, як-от: теорію мовленнєвих актів, лінгвопрагматику, паралінгвістику, лінгвогендеристику, теорію мовленнєвої діяльності, дискурсологію, мовленнєзнавство [5, с. 550]. Предметом комунікативної лінгвістики, зазначає провідний фахівець у цій галузі Ф.С. Бацевич, є «процеси спілкування людей з використанням живої природної мови, а також з урахуванням усіх наявних складових комунікації» [1, с. 8]. Вивчення загальних законів комунікації, її специфіки залежно від різних умов, взаємодії мовних і позамовних засобів комунікації, породження й сприйняття мовлення в різних комунікативних умовах – ці та інші питання окреслюють коло дослідницьких шукань у цій галузі [1, с. 8].

У межах комунікативної лінгвістики сформувалося поняття дискурсу як типу комунікативної діяльності разом із умовами її творення й сприймання. Розуміння комунікативного акту як дискурсивної практики, у свою чергу, зумовило появу дискурсцентричної парадигми, у річищі якої мова розглядається як дискурсивна практика в її специфічній організації з настановою на реалізацію певної функції (наприклад, пізнавальної (когнітивної), волюнтативної, естетичної). Очевидним у цій змістовій розмаїтості мовознавчого тлумачення дискурсу є його осмислення як фрагмента мовленнєво-мисленнєвої діяльності комунікантів, що націлене на пізнання світу та способи його вербальної репрезентації. Ваги в цьому акті набувають як інтра-, так й екстралінгвальні фактори, зокрема соціокультурне середовище доби; соціальні, вікові, інтелектуальні характеристики комунікантів як мовних особистостей, їх когнітивні інтенції. Таким чином, розуміння мовознавчого дискурсу набуває антропоцентричної зумовленості, оскільки передбачає наявність конкретного мовця й конкретного реципієнта як безпосередніх учасників міжособистісної чи колективної інтеракції.

Зв'язок між способами організації дискурсу та можливостями особистості організовувати дискурс, тобто її дискурсивним потенціалом, є взаємодоповнюючим.

Останнім часом у межах загальноєвропейського мовознавства посилилася увага до етноментальних кодів мови й мовлення, що призвело до формування *етнолінгвістики* – маргінальної царини мовознавства, спрямованої на вивчення віддзеркаленої в мові й мовленні (етнотекстах) етнічної свідомості, менталітету, національного характеру, матеріальної та духовної культури народу [5, с. 252]. Ідеї Є. Бартмінські, В.Н. Топорова, М.І. Толстого, С.М. Толстої, О.Л. Березович органічно екстраполювалися в дослідницьку парадигму вітчизняного мовознавства, зреалізувавшись у працях П.Ю. Гриценка, С.Я. Єрмоленко, В.В. Жайворонка, О.В. Тищенко та ін.

Суспільні функції мови співвідносні із ієрархічним соціальним статусом мов, що зумовлює соціолінгвістичну дослідницьку галузь і «наповнює категоріальний зміст функцій мови загальним значенням «коло практичної діяльності» [6, с. 157]. Вплив суспільних явищ і процесів на виникнення, розвиток, соціальну й функціональну диференціацію та функціонування мов, а також зворотний вплив мови на соціум вивчає *соціолінгвістика* [5, с. 316], призначена актуалізувати соціальне розмежування мовностилістичного ресурсу, задіяного в організації комунікативного акту. Вивченню українських соціолектів (жаргонізмів, сленгу, аргю, просторіч), мови політики, різних професійних узусів присвячені праці Г.Л. Аркушина, О. Горбача, С.А. Мартос, Л.Т. Масенко, О.А. Семенюка, Л.О. Ставицької, Н.О. Шовкун та ін.

У дослідницько-пошуковому форматі сучасної національної лінгвістики, що є частиною загального мовознавчого дискурсу, здійснюється різноаспектне вивчення української мови в таких актуальних наукових галузях: *психолінгвістика* – дослідження розвитку й застосування мовленнєвої здатності як психічного феномену, її реалізації в механізмах

породження та сприйняття мовлення у проекції на психічну діяльність людини в її соціально-культурній взаємодії та кодову систему мови [202, с. 188]; *прикладна лінгвістика* – напрям у мовознавстві, пов'язаний із практичним розв'язанням питань застосування мови: створення систем транскрипції усної мови, транслітерації іномовних слів, систем стенографії: стандартизація термінології; створення штучних мов, автоматизованих систем інформаційного пошуку; розроблення методів автоматичного анутовання, машинного перекладу; створення синтезаторів мови [2, с. 138]; *лінгвістика тексту*, яка вивчає семіотичну, структурно-граматичну, семантико-змістову, комунікативно-прагматичну організацію текстів, їхню категорійну систему і мовні засоби репрезентації, а також процеси продукування, розуміння й інтерпретації текстів у семіотичному універсумі культури [5, с. 482]; *лінгвосеміотика*, об'єктом якої є дослідження мовних знаків, що утворюють семіотичну систему, а предметом – їхнє співвідношення з позначеними реаліями чи поняттями, іншими мовними знаками та прагматикою мовлення [5, с. 120]; *лінгвосинергетика*, яка вивчає різні аспекти організації тексту як певної системи (зокрема його мовно-рівневу системність).

Сучасний пошуково-дослідницький формат української лінгвістики є частиною загальнонаукової антропоцентричної парадигми в гуманітарній сфері знань. Методологічна настанова на людину як центр мовної діяльності (з урахуванням усіх факторів – інтралінгвальних та екстралінгвальних – творення мовного акту) зумовила появу нових лінгвістичних галузей. Ключовими поняттями сучасної української лінгвістики є *антропоцентризм*, *мовна особистість*, *концептуальна картина світу*, *мовна картина світу*, *концепт*, *когніція*, *комунікація*, *дискурс*, *текст*, *ідіолект*, *етноментальність* та ін., які відбивають наявні аспекти наукового вивчення мови та її функцій у суспільстві.

Ці та інші (зокрема традиційні *граматика*, *словотвір*, *ономасіологія*, *семіологія*, *діалектологія*, *історія мови*) сфери реалізації наукового

потенціалу дослідників української мови продукують різноаспектний мовознавчий дискурс, у межах якого відбувається лінгвокреативна діяльність вітчизняних учених, формується сучасний термінологічний тезаурус, шліфується лінгвостилістика мовознавчого тексту.

Список використаної літератури

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ: Академія, 2004. 344 с.
2. Єрмоленко С.Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. Київ: Либідь, 2001. 224 с.
3. Лисиченко Л. Рівні мовної картини світу і їхня взаємодія. *Збірник Харківського історико-філологічного товариства: нова серія*. Т. 6. Харків, 1998. С. 129–144.
4. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
5. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.
6. Шевченко Л. І. Інтелектуальна еволюція української літературної мови : теорія аналізу. Київ: Київ. ун-т, 2001. 478 с.